

Michał Michalski*
(Kraków)

Małżeństwo Włodzimierza Igorewicza z córką chana Konczaka. Przyczynek do badań nad wpływem małżeństw mieszanych na relacje rusko-połowieckie

Abstract: An important problem in the history of 11th–13th century Rus' were the family relations of the Rus' and Polovtsians aristocracy. The mixed marriages between the representatives of these people influenced political relations, culture and led to the rapprochement of both groups. One of the marriages contained between Rus' and Polovtsians influential families was the wedding of Vladimir Igorevich with the unnamed daughter of Konchak Khan. Vladimir Igorevich did not play a great role in the history of Rus', but his marriage had some influence on the historical situation of the turn of the 12th and 13th century. The prince guaranteed the allied agreement concluded by his father – Igor Svyatoslavich with Konchak khan. A marriage with the daughter of a khan gave Vladimir the opportunity to receive support from nomads during the war for control the Halych.

Keywords: Vladimir Igorevich, Konchak khan, NN Konchak's daughter, Igor Svyatoslavich, Kievan Rus', Polovtsy, *the Hypatian Codex*

Słowa kluczowe: Włodzimierz Igorewicz, chan Konczak, NN córka Konczaka, Igor Światosławowicz, Ruś Kijowska, Połowcy, *Latopis hipacki*

Ważnym problemem w dziejach Rusi XI–XIII w. były parantele rodzinne ruskiej arystokracji z połowieckimi możnymi rodami¹. Mieszane małżeństwa

---

* Michał Michalski, Instytut Historii Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, e-mail: mdpmichalski@gmail.com

¹ Spis małżeństw rusko-połowieckich zob. N. de Baumgarten, 1927, s. 69–70. Zestawienie informacji źródeł ruskich dotyczących relacji rusko-połowieckich do czasu najazdu mongolskiego zob. J.V. Zelenskij, 2013, s. 37–49.

zawierane między przedstawicielami tych ludów, oddziaływały nie tylko na relacje polityczne, ale również na sferę kultury, prowadziły także do zbliżenia obu grup². Jednym z takich związków małżeńskich był ślub zawarty między Włodzimierzem Igorewiczem a nieznaną z imienia córką chana Konczaka.

Włodzimierz Igorewicz nie odegrał wielkiej roli w dziejach Rusi, nie możemy więc zaliczyć go do grona najznacześniejszych kniaziów XII–XIII w. – czyli czasu, w którym przyszło mu żyć. Był raczej mniej znaczącym księciem, jakkolwiek miał swoje miejsce w szeroko zakrojonej polityce dynastii Olegowiczów tego okresu.

Interesujący nas książę był synem Igora Światosławowicza, narodził się w 1173 r., co potwierdza *Latopis hipacki*: „Tego roku urodził się u Igora syn miesiąca października w 8 dzień, i nadali imię jemu Włodzimierz, a na chrzcie Piotr”³. Włodzimierz władał za swego życia w Putywlu⁴ oraz w Haliczu⁵. Zdaniem N. de Baumgartena⁶ oraz D. W. Donskiego⁷ śmierć księcia nastąpiła po 1211 r., natomiast W.W. Bogusławskij wskazuje, że około roku 1212⁸.

Włodzimierz był żonaty tylko jeden raz, z córką połowieckiego chana Konczaka. Zgadza się co do tego N. de Baumgarten⁹, D. W. Donskoj¹⁰, L. Wojtowicz¹¹ oraz W.W. Bogusławskij¹². W.N. Tatiszczew dodaje, że żona kniazia miała na imię Swoboda i przed ślubem wraz ze swoim dzieckiem przyjęła chrześcijaństwo. Dodatkowo autor nazywa ojca kobiety – Kriczak, a nie Konczak¹³.

Dysponujemy informacją źródłową *Latopisu hipackiego* wskazującą, że Włodzimierz Igorewicz posiadał jedną żonę: „Tegoż tygodnia oddał Ruryk córkę swoją Jarosławę za Igorewicza za Światosława do Nowogrodu Siewierskiego. Wtedy też przyszedł Włodzimierz od Połowców z Konczakówną, i Igor wyprawiał wesele synowi swojemu, i udzielili ślubu jemu, już z dziecięciem”¹⁴. W kwestii ilości żon mamy zatem jasność – była jedna. Natomiast źródło nic nie wspomina o imieniu Konczakówny, a tym bardziej o jej chrzcie. Nie podaje też informacji o ochrzczeniu przybyłego na Ruś wraz z księciem dziecka, choć chrzest kobiety oraz jej dziecka jest akurat bardzo prawdopodobny. Strona

² M. Michalski, 2017, s. 43–58; Idem, 2016, s. 1–12; Idem, 2015, s. 135–147; Idem, 2014, s. 106–115.

³ „Того же лѣта родися оу Игоря сынъ мѣсяца октябрия въ 8 день, и нарекоша имя ему Володимѣръ, а во крещеньи Петръ”; Ипатьевская летопись, 6681 [1173], k. 562.

⁴ С.А. Плетнева, 1990, s. 161; О.М. Рапов, 1977, s. 119.

⁵ Л. Войтович, 2000, s. 177.

⁶ N. de Baumgarten, 1927, s. 19.

⁷ Д.В. Донской, 2008, s. 174.

⁸ В.В. Богуславский, 2005, s. 192.

⁹ N. de Baumgarten, 1927, s. 19.

¹⁰ Д.В. Донской, 2008, s. 174.

¹¹ Л. Войтович, 2000, s. 177.

¹² В.В. Богуславский, 2005, s. 192.

¹³ В.Н. Татищев, 1964, s. 145, 286.

¹⁴ „Тоѣ же недѣлѣ отда Рюрикъ дщерь свою Ярославю за Игоревича за Святослава в Новѣгородѣ Сѣверьскіи. Тогда же приде Володимѣръ ис Половѣць с Коньчаковною, и створи свадбоу Игорьъ сынови своему, и вѣнча его и с дѣтятемъ”; Ипатьевская летопись, 6695 [1187], k. 659.

ruska mogła wysuwać takie żądanie przed zawarciem związku małżeńskiego. Prawo Kościoła Wschodniego, opierając się na starej tradycji kanonicznej, wymagało bowiem zmiany wiary od innowiercy zawierającego związek małżeński z osobą należącą do tego Kościoła¹⁵.

Faktem potwierdzonym przez *Latopis hipacki* jest imię teścia Włodzimierza Igorewicza. Był nim według tego źródła chan Konczak¹⁶, a nie – jak to wskazywał W.N. Tatiszczew – Kriczak¹⁷. Biorąc pod uwagę powyższe informacje, należy stwierdzić, że podane przez W.N. Tatiszczewa wiadomości nie są wiarygodne.

Jak informuje *Latopis hipacki*, interesujący nas książę posiadał dwoje dzieci, dokładniej rzecz ujmując dwóch synów. Pierwszym spośród nich był Izjasław: „Zasiadł Włodzimierz [Igorewicz] w Haliczu, a Roman w Żwinogrodzie, a Światosław w Przemyślu, a synowi swojemu Izjasławowi dał Trembowłę, a syna swojego Wsiewołoda posłał na Węgry do króla z darami”¹⁸. Dowiadujemy się z tej relacji, że Izjasław został księciem w Trembowli¹⁹. Niestety, nie dysponujemy ani datą narodzin tego człowieka, ani żadnymi innymi wcześniejszymi dotyczącymi go wzmiankami, które mogłyby pomóc przy datowaniu jego narodzin. Natomiast z racji posiadanej wiedzy dotyczącej ilości żon ojca Izjasława, należy stwierdzić, że był on dzieckiem narodzonym ze związku Włodzimierza i Połowczanki.

Kolejnym synem Włodzimierza Igorewicza był Wsiewołod. Dowiadujemy się o tym z przytoczonego wyżej fragmentu *Latopisu hipackiego* z roku 1206. Jak informuje nasze źródło, Wsiewołod został wysłany z misją do króla Węgier: „a syna swojego Wsiewołoda posłał na Węgry do króla z darami”²⁰. Także i w tym przypadku nie znamy daty narodzin interesującej nas osoby. Jednak nie jest ona niezbędna, gdyż wiemy, że ojciec Wsiewołoda posiadał jedną mał-

¹⁵ Początkowo obradujący w IV wieku, w Laodycei, synod ustanowił, zapisany w kano-
nach 10 i 14, zakaz małżeństw niższego duchowieństwa z kobietami innego wyznania, a także
ich dzieci z heretykami, Żydami oraz poganami jeśli ci nie przyobiecają zmiany wiary – por.
S. Troianos, 1983, s. 94, 96. Następnie w VII wieku podczas VI soboru powszechnego w Kon-
stantynopolu rozciągnięto ten przepis na wszystkich wiernych. Absolutny zakaz dotyczył ślu-
bów chrześcijan z nieochrzczonymi i w tym przypadku tolerowano jedynie związki zawarte
przed ochrzczeniem jednego ze współmałżonków. Tolerowano takie małżeństwa, gdyż świe-
żo ochrzczony mógł wpływać na swego współmałżonka, nakłaniając go do zmiany wiary. Po
zerwaniu komunii między Kościołami, w Kościele Wschodnim (m.in. w Bizancjum, Bułgarii,
Serbii, jak również na Rusi) stopniowo zaostrzano zasady podążając prawdopodobnie za 14-stą
regulacją soboru w Chalcedonie. I tak poprzez XII oraz XIII wiek nakazywano zmianę wy-
znania nawet chrześcijanom z Kościoła Zachodniego, którzy pragnęli zawarcia ślubu z osoba-
mi wyznającymi ortodoksyjny kanon wiary – por. R. Poptodorov, 1983, s. 109–114; por. też
L. Patsovov, C. Joanides, 2000, s. 215–217.

¹⁶ В. Стоянов, 2006, s. 242.

¹⁷ В.Н. Татищев, 1964, s. 145, 286.

¹⁸ „Седе же Володимеръ в Галичѣ, а Романъ во Звенигородѣ, а Святославъ в Пе-
ремышли, а сыноу своему да Теревовль Изяславоу, а Всеволода сына своего посла во
Оугры ко королеви с дары”; Ипатьевская летопись, 6714 [1206], k. 723.

¹⁹ О.М. Рапов, 1977, s. 125.

²⁰ „а Всеволода сына своего посла во Оугры ко королеви с дары”; Ипатьевская
летопись, 6714 [1206], k. 723.

żonkę. Podobnie jak Izjasław, również Wsiewołod posiadał więc powiązania rodzinne z koczownikami.

Dysponujemy w sumie kilkoma informacjami źródłowymi dotyczącymi kontaktów Włodzimierza Igorewicza z Połowcami. Pierwsza z nich dotyczy udziału tego księcia w wyprawie przeciw Połowcom z roku 1183. *Latopis hipacki* wzmiankuje: „Tegoż roku usłyszał Igor Światosławowicz, że poszedł Światosław na Połowców, i przyzwał do siebie brata swojego Wsiewołoda, i bratanka Światosława, i syna swojego Włodzimierza, i powiedział do braci i do całej drużyny: «Połowcy zwrócili się przeciwko ruskim kniaziom, i my bez nich pokuśmy się uderzyć na ich namioty». I kiedy był za Merłą²¹, spotkał się z Połowcami, pojechał bowiem Obowły Kostukowicz z czterystu [Połowcami] grabić ku Rusi, i tu niespodziewanie puścił [Igor] ku nim konie. Bożym nakazem Połowcy zaś uciekli, i Ruś przepędziła ich, i zwyciężyła ich i powróciła do siebie²². Wyprawa zorganizowana była przez ojca Włodzimierza, a Igorewicz nie odegrał w niej większej roli. W zasadzie nie odegrał żadnej, jednak nie powinno to dziwić, interesujący nas książę był wtedy jeszcze chłopcem – miał około 10 lat.

Wygląda więc na to, że został zabrany przez ojca raczej w celu nauki wojennego rzemiosła niż rzeczywistej pomocy w ewentualnym starciu bitewnym. Sposobność do pokazania chłopcu wojskowego fachu i pozyskiwania przez niego pierwszych wojennych doświadczeń była wyśmienita, gdyż, jak wskazuje źródło, nie była to typowa wyprawa wojenna skierowana przeciw połowieckim wojownikom. Igor skorzystał bowiem z nadarzającej się okazji: wiedząc o sporej ekspedycji Światosława Wsiewołodowicza i Ruryka Rościsławowicza zwróconej przeciw koczownikom naddnieprzańskim, udał się na granicę Rusi ze stepem, aby szybkim najazdem przechwycić niechronione obozowiska Połowców, zaangażowanych w walki z ruskimi duumwirami²³.

Z pozoru łatwa wyprawa napotkała jednak na – co prawda niewielki – opór. Na trasie przemarszu wojsk Igora, jeszcze w pasie przygranicznym, niedaleko rzeki Worskła, pojawili się nomadzi pod wodzą Obowły Kostukowicza. Nie była to raczej drużyna pozostawiona przez zaangażowanych w wojnę ze Światosławem i Rurykiem Połowców naddnieprzańskich. Nasze źródło przekazuje informację, iż Kostukowicz i jego ludzie przybyli tam w celach grabieżczych.

²¹ Merła – rzeka w połowieckim stepie, wschodni dopływ wpadającej do Dniepru Worskli; Н. П. Барсов, 1865, s. 123; К.В. Кудряшов, 1959, s. 44; А.Н. Насонов, 1951, s. 237.

²² „Того же лѣта слышавъ Игорьъ Святославличъ, оже шельъ Святославъ на Половцѣ, призва к собѣ брата своего Всеволода, и сыновця Святослава, и сына своего Володимѣра, молвяшетъ бо ко братѣи и ко всѣи дружинѣ, Половци оборотилися противоу Роускимъ княземъ, и мы безъ нихъ коушаимся на вежахъ ихъ оударити. Да яко бѣсь за Мѣрломъ, и срѣтесе с Половци, поѣхаль бо бѣше Обовлы Костоуковичъ в четьырѣхъ стѣхъ воеватъ к Роуси, и тоу абѣе поустиша к нимъ кони. Половци же побѣгоша, Божьимъ повеленьемъ, и Роусь погнаша ѣ, и тоу побѣдиша ѣ и возвратишася во свояси”; Ипатьевская летопись, 6691 [1183], k. 633.

²³ W latach 1181–1194 doszło do zawarcia układu dzielącego wpływy na Rusi pomiędzy dwóch książąt – Światosława Wsiewołodowicza oraz Ruryka Rościsławowicza, przymierze to wykazywało cechy diarchii, por. M. Dimnik, 2003, s. 187.

Mogli to więc być koczownicy pochodzący z terenów oddalonych od granic Rusi, tzw. Połowcy dońscy lub łukomorscy, którzy akurat w tym czasie podjęli zamiar wyprawy łupieskiej na jej ziemie. Liczebność połowieckiego oddziału nie była wielka – 400 ludzi – dlatego też Igor nie zdecydował się na odwrót i ruszył do natarcia. Po pokonaniu tego niewielkiego zastępu wojów, ojciec Włodzimierza powrócił na Ruś. Z pewnością udało mu się również dokonać zamierzonej przed wyprawą grabieży połowieckich obozowisk.

Jak wiemy, Włodzimierz Igorewicz ożenił się dopiero w 1187 r.²⁴, w tym miejscu należy więc zaznaczyć, że w czasie wyprawy Igora jego syn był jeszcze kawalerem, nie posiadał zatem żadnych związków z Połowcami. Dlatego też nie może być mowy o złamaniu przez niego jakiegoś sojuszu lub nadszarpnięciu relacji z tymi nomadami.

Latopis hipacki informuje również o udziale Włodzimierza w kolejnej zorganizowanej przez jego ojca wyprawie przeciw Połowcom: „W tymże czasie Światosławowicz Igor, wnuk Olega, pojechał z Nowogrodu [Siewierskiego], miesiąca kwietnia w 23 dzień²⁵, we wtorek, zabrawszy ze sobą brata Wsiewołoda z Trubczewska²⁶ i Światosława Olegowicza bratanka swojego z Rylska²⁷, i Włodzimierza syna swojego z Putywła²⁸, i u Jarosława [Wsiewołodowicza] wyprosił pomoc: Olstina Oleksicza²⁹, Prochorowego wnuka z Kowujami³⁰ czernihowskimi. I tak idąc, wolno zbierali drużynę swoją, bowiem mieli konie utuczone bardzo³¹. Wygląda na to, że Igor kolejny raz zabrał syna na wyprawę,

²⁴ *Ипатьевская летопись*, 6695 [1187], k. 659.

²⁵ Według B. A. Rybakowa wymarsz wojsk nastąpił 23 kwietnia w dzień imienin Jerzego, był to dzień ważny dla Igora ponieważ imię Jerzy było jego imieniem chrzestnym por. Б.А. Рыбаков, 1971, s. 228. Z tą datą zgadza się również K.W. Kudrjaszow por. К.В. Кудряшов, 1948, s. 44.

²⁶ Trubczewsk – gród nad Desną, w północnej części księstwa czernihowskiego; М.Н. Тихомиров, 1956, s. 350.

²⁷ Rylsk – gród na prawym brzegu rzeki Sejm w regionie kurskim; А.В. Куза, 1996, s. 179.

²⁸ *Latopisy: nowogrodzki czwarty* oraz *sofijski pierwszy* wskazują, że Igor zabrał na tę wyprawę nie jednego, a dwóch synów, choć nie podają ich imion: *Лаврентьевская летопись*, 6694 [1186], k. 397; *Новгородская четвертая летопись*, 6694 [1186], s. 17; *Софийская первая летопись*, 6694 [1186], s. 180.

²⁹ Olstin Oleksicz – wojewoda w służbie u Jarosława Wsiewołodowicza. T. Nagrodzka-Majchrzyk uważa, że mógł on wywodzić się spośród Kowujów zob. T. Nagrodzka-Majchrzyk, 1985, s. 58.

³⁰ Kowuje – ludność pochodzenia tureckiego, jeden z ludów wchodzących w tym czasie w skład tzw. Czarnych Kłobuków pozostających na usługach Rusi i zamieszkujących głównie jej południowe tereny, por. A. Paroń, 2015, s. 436; T. Nagrodzka-Majchrzyk, 1985, s. 53–55, 66–68.

³¹ „В то же время Святославичъ Игорь вноукъ Олговъ, поѣха из Новагорода, мѣсяца априля въ 23 день, во вторникъ поимья со собою брата Всеволода ис Трубечка и Святослава Олговича сновця своего изъ Рылска, и Володимѣра сына своего ис Поутивля, и оу Ярослава испроси помочь Ольстина Олексича, Прохорова вноука с Кооуи Черниговскими и тако идяхоуть тихо собирающе дружиноу свою бяхоуть бо и оу нихъ кони тоучни велми”; *Ипатьевская летопись*, 6693 [1185], k. 637–638. К.В. Кудряшов, 1948, s. 63 – tu mapa z zaznaczoną drogą, jaką miały przebyć oddziały Igora podczas całej wyprawy – wariant K. W. Kudriaszowa. Inne warianty przytacza T. Nagrodzka-Majchrzyk – zob. T. Nagrodzka-Majchrzyk, 1985, s. 60, rys. IX. Opis wyprawy referuje również W. Stojanow por. В. Стоянов, 2006, s. 242.

aby powoli przyzwyczajając go do warunków wojennych i zapoznawać z wojskowym fachem. Włodzimierz miał wtedy niewiele więcej lat niż podczas wyprawy wcześniejszej – około 12. Źródło wymienia nieco dalej, że jego oddział wchodził w skład wojsk szykowanych do ataku: „i tu przygotowali 6 pułków: pośrodku pułk Igora, a po prawej [stronie] brata jego – Wsiewołodowy, a po lewej [stronie] bratanka jego – Światosławowy, na przodzie jego syn Włodzimierz i drugi pułk – Jarosławowy – Kowuje [czernihowsky] z Olstinem [Oleksiczem], a trzeci pułk na przodzie – łucznicy, którzy zostali od wszystkich kniazów wydzieleni”³². Widzimy, że oddział Włodzimierza umiejscowiony został z przodu wraz z wojami Olstina Oleksicza i łucznikami. Ustawienie oddziału syna na pierwszej linii wskazuje, że Igor wierzył już w jego możliwości wojskowe. Ponadto taka pozycja – obok nabywania kolejnych bitewnych szlifów – umożliwiała też zdobycie sporych łupów. To właśnie wystawione na pierwszy ogień oddziały, z reguły po wygranej walce, miały największe możliwości łupienia przeciwnika – grabienia dobytku oraz brania ludzi w niewolę. Tak też stało się i tym razem: „i gdy przybliżyli się ku rzece ku Sjuurlijowi³³, wyjechali z połowieckich pułków łucznicy i wypuścili po strzale na Ruś, i uciekli. Ruś nie zdążyła przejechać jeszcze rzeki Sjuurlij, a uciekli także i ci Połowcy z sił połowieckich, którzy dalej od rzeki stali. Światosław Olegowicz i Włodzimierz Igorewicz i Olstin [Oleksicz] z Kowujami i łucznicy pognali za nimi, a Igor i Wsiewołod powoli idąc nie rozpuszczali wojska swojego. Przedni zaś Rusini bili ich [Połowców] i brali do niewoli. Połowcy zaś minęli namioty [swoje], i Ruś dotarłszy do namiotów nabrała łupów. Drudzy zaś [Rusini] nocą przyjechali ku pułkom z łupem”³⁴. Z tego opisu można wnioskować, że przednie oddziały miały przyzwolenie głównodowodzącego na zbieranie łupów i branie niewolników. Bitwa została wygrana, jednak nie był to koniec zmagania w tej kampanii.

Tym razem bowiem – odmiennie niż podczas wyprawy z roku 1183, nomadzi zorganizowali przeciw książętom ogromne siły. Nasze źródło przytacza: „i rzekł Igor: «oto zebraliśmy chyba na siebie ziemię [połowiecką] całą, Konczaka i Kzę Burnowicza i Toksobicza, i Kołobicza, i Jetebicza, i Tertrobicza»”³⁵,

³² „и ти изрядиша полковъ 6 Игоревъ полкъ середѣ, а по правоу брата его Всеволожь, а по лѣвоу Святославль сыновця его, на передѣ емоу сынъ Володимѣрь и другии полкъ Ярославль иже бяхоу с Ольстиномъ Кооуеве, а третии полкъ на переди же стрѣлци иже бяхоуть отъ всихъ князии выведени”; *Ипатьевская летопись*, 6693 [1185], k. 639.

³³ Sjuurlij – dopływ Donu. Rzeka w ziemi połowieckiej, na terytoriach należących do Połowców dońskich chana Konczaka zob. Л.Л. Муравьева, Л.Ф. Кузьмина, 2001, s. XLVII; Н.А. Баскаков, 1985, s. 241–248; Г.А. Федоров-Давыдов, 1966, s. 226.

³⁴ „и яко быша к рѣцѣ ко Сюурлию, и выѣхаша ис Половѣцькихъ полковъ стрѣлци и поустивше по стрѣлѣ на Роусь, и тако поскочиша, Роусь же бяхоуть не переѣхалѣ еще рѣкъ Сюрлия поскочиша же и ти Половци силгы Половѣцькии, коториѣ же далече рѣкы стояхоуть. Святослав же Олговичъ и Володимѣрь Игоревичъ и Ольстинъ с Кооуи стрѣлци поткоша по нихъ, а Игорьъ и Всеволодъ по малоу идяста не распоустяста полкоу своего, переднии же ти Роусь биша ѣ имаша, Половцѣ же пробѣгоша вежѣ, и Роусь же дошедше вежѣ и ополонишася, друзии же ночь приѣхаша к полкомъ с полономъ”; *Ипатьевская летопись*, 6693 [1185], k. 639–640.

³⁵ „и рече Игорьъ, се вѣдающе собрахомъ на ся землю всю, Кончака и Козоу, Боурновича, и Токсобича, Колобича, и Етебича, и Терътробича”; *Ibidem*, 6693 [1185], k. 641.

ale w walkach uczestniczyli też inni połowieccy chanowie: Człbuk z Targołowiczów, Roman Kzicz³⁶, Jełdeczjuk z Woburczewiczów, Kopti z Ułaszewiczów³⁷. Z tego też powodu ostateczny bilans ekspedycji wyszedł na niekorzyść Igora, który przegrał następną bitwę z Połowcami i wraz z synem dostał się do niewoli³⁸: „i kiedy przybliżył się Igor ku pułkom swoim, zajechali mu drogę i tu go pojмали, w oddaleniu jednego strzału z łuku³⁹ od jego pułku. [...] i tak w dzień świętej niedzieli Pan sprowadził na nas swój gniew, w miejsce radości sprowadził na nas płacz, a w miejsce wesela żal, nad rzeką Kajały⁴⁰. [...] i wtedy po zakończeniu, pułk został rozdzielony, i poszedł każdy do swojego namiotu. Igora zaś pojмали Targołowe, mąż imieniem Człbuk, a Wsiewołoda brata jego pojmał Roman Kzicz, a Światosława Olegowicza – Jełdeczjuk z Woburczewiczów, a Włodzimierza – Kopti z Ułaszewiczów. Wtedy też na polu bitwy, Konczak poręczył za swata Igora, bowiem był ranny. Z tyluż ludzi mało uratowało się, niejako przez przypadek, ponieważ nawet uciekającym nie sposób było zbiec, bowiem jako ścianami silnymi odgradzeni byli pułkami połowieckimi. Naszych – Rusi, z 15 mężów uciekło, a Kowujów mniej, a pozostali w morzu utonęli⁴¹. Jak przedstawia to relacja, koczownicy podzielili się książętami, każdy z nich trafił do innego połowieckiego rodu. Za każdego kniazia Połowcy z pewnością zażądali okupu, dlatego też podzielono się nimi tak, aby każdy z rodów mógł się odpowiednio wzbogacić.

Przy okazji informacji o pojmaniu Włodzimierza i innych książąt, nasze źródło nazywa Konczaka swatem Igora. To bardzo ciekawa wiadomość, bo, jak wiemy, ślub Włodzimierza z Konczakówną nastąpił dopiero w 2 lata później,

³⁶ Roman Kzicz – syn Kzy Burnowicza, książę Połowców dońskich; Г.А. Федоров-Давыдов, 1966, s. 226.

³⁷ *Ипатьевская летопись*, 6693 [1185], k. 644. Ułaszewicze, Woburczewicze/Burczewicze – nazwy rodów połowieckich por. С.А. Плетнева, 1990, s. 163.

³⁸ О. М. Рапов, 1977, s. 119; П.П. Толочко, 2003, s. 115.

³⁹ E. Kamencewa oraz N. Ustjugow ustalają odległość strzału z łuku na 100–105 metrów zob. E. Каменцева, Н. Устюгов, 1975, s. 28. L. W. Czerepnin uważa natomiast, że było to dużo dalej – około 200 metrów, por. Л.В. Черепнин, 1944, s. 26.

⁴⁰ B. A. Rybakow uważa, że rzeka Kajały nie istniała. Zdaniem uczonego nazwy tej użyto jako przenośni por. Б.А. Рыбаков, 1971, s. 218–224. Różni uczeni wysuwają także inne hipotezy odnoszące się do rzeki Kajały, m.in. jest też taka, która utożsamia ją z rzeką Sjuurlij. Przegląd hipotez różnych uczonych dotyczących tych rzek przedstawia N.A. Baskakow por. Н.А. Баскаков, 1985, s. 241–248.

⁴¹ „и яко приближися Игорьъ к полкомъ своимъ, и переѣхаша поперекъ и тоу яша, единъ перестрѣлъ одале от полкоу своего. [...] и тако во день святаго воскресения наведе на ня Господь гнѣвъ свои, в радости мѣсто наведе на ны плачь и во веселье мѣсто желю, на рѣцѣ Каялы. [...] и тогда кончавошюся и полкоу розведени бѣша, и поиде кождо во своя вежа. Игоря же бяхоуть яли Тарголове моужь именемъ Чилбоукъ, а Всеволода брата его яль Романъ Кзичъ, а Святослава Олговича Елдечюкъ въ Вобоурцевичехъ, а Володимера Копти в Оулашевичихъ. Тогда же на польчи Кончакъ порочися по свата Игоря, зане бяшеть раненъ. От толикихъ же людии мало ихъ избысть, нѣкаккомъ полоучениемъ, не бяшеть бо лзѣ ни бѣгающимъ оутечи, зане яко стѣнами силнами огорожени бяхоу, полкы Половѣцьскими, ношахоуть Роусь съ 15 моужь оутекши, а Ковоуемъ мнѣ, а прочии в морѣ истопоша”; *Ипатьевская летопись*, 6693 [1185], k. 642–644.

w roku 1187⁴². Są dwie możliwości wytłumaczenia tej wzmianki: 1. pisarz spisujący tę informację wiedział o tym, że Włodzimierz ożenił się z córką chana i dlatego wyprzedził nieco opisywane wydarzenie nazywając Konczaka swatem Igora. 2. Zaręczyny Włodzimierza mogły się odbyć wcześniej – jakiś czas przed ślubem⁴³. Pamiętajmy bowiem, że małżeństwa zawierane były często dla potwierdzenia sojuszu pomiędzy dwoma rodami. W tym przypadku możliwe jest, że Igor z Konczakiem zawarli przymierze i zaręczyli swe dzieci dla przypiecztowania układu jeszcze przed 1185 r. Możliwość taką osłabia jednak fakt zajęcia przez Igora i Konczaka wrogiej wobec siebie pozycji w wyżej wspomnianej bitwie. Rzeczywiście, władcy ci w batalii w 1185 r. stanęli po przeciwnych stronach, jednak nie oznacza to, że zapalali do siebie niechęcią. Jeśliby bowiem byli do siebie wrogo nastawieni, to jak tłumaczyć poręczenie Konczaka za rannego na polu bitewnym Igora? Informacja o poręczeniu za ruskiego księcia dowodzi, że chan czuł się zobowiązany wobec niego, a więc układ między nimi musiał nadal istnieć⁴⁴. Ale od kiedy? Trudno powiedzieć, mamy zbyt mało informacji, aby to dokładnie określić.

Hipotezę o trwaniu sojuszu Igora z Konczakiem potwierdza też wzmianka o okolicznościach zawarcia małżeństwa jego syna – Włodzimierza: „Wtedy też przyszedł Włodzimierz od Połowców z Konczakówną, i Igor wyprawił wesele synowi swojemu, i udzielili ślubu jemu, już z dziećciem”⁴⁵. Od momentu dostania się w niewolę do powrotu Włodzimierza na Ruś i zalegalizowania związku tego księcia z Konczakówną minęły około 2 lata. Relacja wskazuje, że książę powrócił na Ruś już z dzieckiem zrodzonym z tej kobiety. Z tego wniossek, że będąc w niewoli Włodzimierz musiał cieszyć się względną swobodą. Pamiętajmy, że jego wybranką była córka Konczaka, a on sam trafił w niewolę do innego rodu – Ułaszewiczów. Książę musiał być zatem dobrze traktowany, skoro mógł przemieszczać się pomiędzy obozowiskami Połowców w celu odwiedzania swej przyszłej żony. Spłodzone dziecko jest najlepszym dowodem takich odwiedzin. Mobilność Włodzimierza w niewoli i dobre traktowanie takiego więźnia może natomiast potwierdzać, że książę trafiając w ręce wroga był chroniony jakąś wcześniejszą umową.

Przekazany przez *Latopis hipacki* opis niewoli ojca Włodzimierza wskazuje, że więźci do niewoli ruscy książęta, pozostający z Połowcami w sojuszu, byli przez nomadów traktowani dobrze: „Igor Światosławowicz w tym czasie był

⁴² Ibidem, 6695 [1187], k. 659.

⁴³ А.И. Лященко, 1926, s. 140.

⁴⁴ Y. Mikhailova uważa, że sprawa Igora i Konczaka jest typowym przykładem ilustrującym relacje rusko-połowieckie opisywane w źródłach południoworuskich, z których dowiadujemy się, że przy pewnych okazjach Rusini i Połowcy walczyli przeciwko sobie, przy innych natomiast byli sprzymierzeńcami por. Y. Mikhailova, 2013, s. 72.

⁴⁵ „Тогда же приде Володимѣрь ис Половѣць с Коньчаковною, и створи свадбоу Игорьъ сынови своему, и вѣнча его и с дѣтятемъ”; *Ипатьевская летопись*, 6695 [1187], k. 659. O powrocie Włodzimierza z niewoli w 1187 r. wspomina P.P. То́лочко zob. П.П. То́лочко, 2003, s. 119.

u Połowców. [...] Połowcy zaś szanowali go jako wojewodę⁴⁶ i nie sprawiali mu przykrości, tylko przystawili ku niemu strażników 15 spośród swoich synów, a paniczów⁴⁷ pięciu, tak więc wszystkich 20. Jednak wolność mu dali – gdzie chciał tam jeździł, i z jastrzębiem polował, a sług jego z 5 lub 6 z nim jeździło. Strażnicy zaś słuchali go, i czcili, i gdzie posyłał kogoś – bez słowa przykrego wykonywali zadanie. Popa też przywiódł był z Rusi do siebie, ze świętą służbą [...] Kiedy przebywał [Igor] u Połowców, znalazł się tam mąż rodem Połowczanin, imieniem Ławor⁴⁸. [...] i rzekł: «pójdę z tobą na Ruś». [...] i czas takowy nadszedł o zachodzie słońca. I posłał Igor do Ławora koniuszego swojego, rzekłszy jemu: «przejdź na drugą stronę rzeki Tor⁴⁹ z koniem dodatkowym». Umówił się wtedy z Ławorem uciec na Ruś. W tym też czasie Połowcy [strażnicy] napili się kumysu [...] i włożył [Igor] na siebie krzyż, ikonę, podniósł ścianę [namiotu] i wyszedł. Strażnicy zaś jego bawili się i weselili, a kniazia uważali za śpiącego⁵⁰.

Zestawiając powyższe informacje z relacją o niewoli u Połowców mnicha Nikona, zawartą w *Pateryku kijowsko-pieczerskim*⁵¹, można odnieść wraże-

⁴⁶ W oryginale: „воевѣдѣства его” – воевода/военачальникъ – wojewoda, głównodowodzący wyprawą wojenną zob. И.И. Срезневский, 1893, k. 280–281. Tego samego zdania był H. Łowmiański, por. H. Łowmiański, 1970, s. 120–121.

⁴⁷ W oryginale: „господичичевъ пять” – господичь/господичичь – syn pana zob. И.И. Срезневский, 1893, k. 564–565. Wydaje się więc zasadne użycie w tym miejscu słowa „panicz”.

⁴⁸ U W.N. Tatiszczewa przeczytać możemy, że Ławor był mieszanego rusko-połowieckiego pochodzenia. Jak twierdził autor – matka Ławora była Rusinką pochodzącą z włości Igora zob. В.Н. Татищев, 1964, s. 138.

⁴⁹ Tor – rzeka w okolicy grodu Doniec znajdującego się na prawym brzegu rzeki Udy (obecnie Karaczewka – obrzeża Charkowa); Н.П. Барсов, 1865, s. 200; А.В. Куза, 1996, s. 195.

⁵⁰ „Игорь же Святославличъ тотъ годъ бяшетъ в Половцехъ. [...] Половци же аки стѣдящеся воевѣдѣства его и не творяхоуть емоу но приставиша к нему сторожовъ 15 от сыновъ своихъ, а господичичевъ пять, то тѣхъ всихъ 20, но волю емоу даяхоуть гдѣ хочеть тоу ѣздяшетъ, и ястрябомъ ловяшетъ, а своихъ слоутъ съ 5 и съ 6 с нимъ ѣздяшетъ, сторожевѣ же тѣ слоушахоуть его, и чѣстяхоуть его, и гдѣ послашеть кого, бѣсъ прѣя творяхоуть повелѣное имѣ. Попа же бяшетъ привелъ из Роуси к собѣ, со святоу слоужбою [...] Боудоущю же емоу в Половцехъ, тамо ся налѣзеса моужь родомъ Половчинь, именемъ Лаворъ [...] и рече: «поидоу с тобою в Роусь». [...] и верема таково обрѣтѣ в заходъ солнца. И посла Игорь к Лаврови конюшого своего, река емоу: «перееди на оноу стороноу Тора с конемъ поводнымъ» бяшетъ бо свѣчалъ с Лавромъ бѣжати в Роусь. В то же время Половци напилися бяхоуть коумыза [...] и возмя на ся крестъ, иконоу, и подоима стѣноу и лѣзе вонъ. Сторожем же его играющимъ и веселящимся, а князя творяхоуть спяща”; *Ипатьевская летопись*, 6693 [1185], k. 649–651. O ucieczce Igora od Połowców zob. К.В. Кудряшов, 1948, s. 47–48.

⁵¹ „Другый же мних, имянемъ Никонъ, въ плѣнѣ сый, окованъ дрѣжимъ бѣяше. И прииде нѣкто от Кыева, хотя искупити его. Сий же не рачаше, бѣ бо от великихъ града. Той же христороубецъ, искупивъ многы пленники, возвратися. Слышавше же свои емоу, со многымъ имѣниемъ идоша искупити его. Мнихъ же рече к тѣмъ: «Никакоже всуе истощите имѣния вашего. Аще бы хотѣлъ Господь свободна мя имѣти, не бы предалъ мя в руцѣ сихъ беззаконникъ и лукавнѣйшихъ паче всея земля. Той бо рече: «Азъ есмь предаю священики въ плѣнъ». Благаа ли восприяхъ от руки Господня, а злыхъ не трѣплю?» Сии же, укоровше того, отъидоша, носяще богатство много. Половци же, видѣвши желаниа своего *лишение*, начаша мучити мниха велми немилостивно. За три лѣта по вся дѣни озлобляемъ,

nie, że Igor traktowany był przez nomadów nie jak więzień, a raczej jak gość. Otrzymał on, co prawda, eskortę 20 ludzi, jednak wobec informacji naszego źródła o niekrępowaniu podróży kniazia i o nadużywaniu przez nich alkoholu na służbie, osoby te jawią się bardziej jako ochrona księcia w stepie niż realna straż mająca uniemożliwić mu ucieczkę. W składzie straży, oprócz zwykłych wojów, było też 5 osób pochodzących z arystokracji. Być może mieli mu dotrzymywać towarzystwa podczas polowań lub biesiad. Ponadto Igor posiadał też służbę, która mogła być wyznaczona spośród Połowców lub sprowadzona z Rusi, podobnie jak kapłan mający sprawować opiekę duszpasterską. Służba mogła być także wyznaczona spośród połowieckich jeńców wziętych do niewoli podczas bitwy⁵². W relacji pojawia się również osoba Ławora. Jeśli wierzyć relacji W. N. Tatiszczewa miał to być człowiek mieszanego pochodzenia⁵³. Gdyby rzeczywiście tak było, mielibyśmy potwierdzenie faktu występowania mieszanych związków rusko-połowieckich na niższym niż książęcy poziomie. Jeśli natomiast Ławor był tylko połowieckiego pochodzenia – świadczy to o pewnych sympatiach koczowników lub też jakiejś ich części do Rusinów. Ławor bowiem sam zgłosił się do Igora z propozycją zorganizowania ucieczki; nie wiemy nic, aby był do tego nakłaniany lub przekupiony.

Wracając do pobytu Igora u Połowców należy stwierdzić, że jego sojusz z Konczakiem musiał już wtedy istnieć. Nie mógł on być zawarty dopiero przed samym ślubem Włodzimierza, ponieważ księżę byłby inaczej traktowany w niewoli przez nomadów.

W obliczu powyższej relacji, ale również informacji o spłodzeniu przez Włodzimierza dziecka podczas pobytu w niewoli w stepie, można podejrzewać, że syn Igora cieszył się podobną swobodą przemieszczania po terenach należących do Połowców, jak jego ojciec. Zdaniem S.A. Pletniewy ruski ślub Włodzimierza odnotowany przez *Latopis hipacki* był jego drugą ceremonią tego typu. Uczona uważała, że przed powrotem z niewoli zawarł on ślub z Konczakówną w stepie⁵⁴, w pogańskiej – jak się wydaje – ceremonii. Gdyby bowiem księżę zawarł w niewoli ślub w obrządku chrześcijańskim, nie byłoby sensu powtarzania tej samej ceremonii jeszcze raz na Rusi, po jego powrocie do domu. Wynika z tego, że S.A. Pletniewa pisząc o zawarciu ślubu w stepie miała na myśli ceremonię pogańską. Skoro jednak nie dysponujemy żadną informacją źródłową o takowej pogańskiej ceremonii, uważamy, że nie można się w tej kwestii wiarygodnie wypowiedzieć.

Kolejna informacja dotycząca Włodzimierza Igorewicza i Połowców pochodzi z *Latopisu ławrentjewskiego* i dotyczy zbierania wojsk potrzebnych do

---

вяжем, и на огонь взмѣтаемъ, и ножи раздрѣзаем, окованѣ имый руцѣ и нозѣ, на солнци пребываа жгом, от глада и от жажи и скончаем, овогда чресъ день, овогда за 2 дъни и за три ничтоже вкушаа. Благодаряше Бога о всѣх сих и моляшеса беспрестани. Зимѣ же на снѣгу и на студени пометаем. Се же все творяхут ему половци, да дасть на себѣ искупъ много”; *Киево-Печерский патерик*, 1999, s. 25.

⁵² Igor żył zatem w niewoli komfortowo, a Połowcy szanowali jego wysoki arystokratyczny status por. Y. Mikhailova, 2013, s. 72.

⁵³ В.Н. Татищев, 1964, s. 138.

⁵⁴ С.А. Плетнева, 1990, s. 166.

zorganizowania wyprawy zbrojnej na Halicz: „Zebrali się Olegowicze wszyscy w Czernihowie na sen, Wsiewołod Czermny ze swoimi braćmi i Włodzimierz Igorewicz ze swoimi braćmi i Mścisław Romanowicz ze Smoleńska do nich przyszedł ze swoimi bratanekami i Połowcy przybyli do nich mnodzy i poszli wszyscy na Halicz”⁵⁵. Niestety, nie wynika z tej relacji, że Połowcy przybyli na wezwanie Włodzimierza. Równie dobrze mogli przybyć na wezwanie Wsiewołoda Światosławowicza lub Mścisława Romanowicza. Pamiętajmy jednak, że Włodzimierza łączyły już wtedy z Połowcami bliskie relacje wynikające z małżeństwa zawartego z połowiecką arystokratką. Prawdopodobne więc, że to właśnie on był inicjatorem wezwania Połowców do Czernihowa.

Ostatnia wzmianka źródłowa dotyczy już polityki prowadzonej wobec Połowców bezpośrednio przez Włodzimierza. Przekazana została przez *Latopis hipacki*. Pod rokiem 1208⁵⁶ przeczytać możemy, że w kolejnej odsłonie konfliktu o panowanie w Haliczu, opozycjoni wobec Igorewiczów książęta zdołali zgromadzić spore siły, wspierane dodatkowo przez pomoc węgierską oraz polską. Początkowo wojska te podążyły pod Przemyśl i po jego opanowaniu udały się do Żwinogrodu, w którym rezydował brat Włodzimierza, Roman Igorewicz. Zaczęło się oblężenie grodu. Nasze źródło informuje, że Roman nie pozostał bez wsparcia. Z pomocą przyszedł mu syn Włodzimierza – Izjasław wraz z Połowcami: „I przyjechali też Połowcy Romanowi na pomoc, Izjasław z nimi Włodzimierzowicz”⁵⁷.

Raczej mało prawdopodobne, aby ojciec Izjasława nie wiedział o tej wyprawie. Zresztą i sam Włodzimierz uczestniczył w tych zmaganiach – o czym możemy przeczytać nieco dalej w naszym źródle⁵⁸. Najwyraźniej Izjasław został wyznaczony przez ojca na dowódcę przybyłych na Ruś posiłków połowieckich. Nadawał się do tego znakomicie, ponieważ po matce miał w połowieckie pochodzenie. Z pewnością też posiadał kontakty w stepie, szczególnie, że jako najstarszy syn Włodzimierza wychowywał się tam przez pewien okres. To jego należy bowiem powiązać z relacją o powrocie Włodzimierza z niewoli od koczowników wraz z dzieckiem⁵⁹. Skoro więc przez czas pewien wychowywał się w stepie, jego kontakty z rodem Konczaka musiały być silniej-

⁵⁵ „Совкупишася Олговичи вси в Черниговъ на снемъ, Всеволодъ Чермны с своєю братьею и Володимерьъ Игоревичъ с своєю братьею и Мстїславъ Романовичъ ис Смолинська приде к ним с своими сыновци и Половци придоша к ним мнози и поидоша опять на Галичь”; *Лаврентьевская летопись*, 6714 [1206], k. 426. Dokładnie to samo przekazuje *Latopis moskiewski* por. *Московский летописный свод конца XV века*, 6714 [1206], s. 104.

⁵⁶ Uczeni nie są zgodni co do daty rocznej tych wydarzeń. Dominują trzy wersje datacji. Za rokiem 1210 opowiadają się: M. Волошук, 2006, s. 69; B. Włodarski, 1925, s. 42–45. Natomiast za rokiem 1211 opowiadają się: B.T. Пашуто, 1950, s. 198; M. Dimnik, 2003, s. 272–273, przyp. 116; M. Font, 1993, s. 30; Z.J. Kosztolnyik, 1996, s. 45. Jest i trzecia wersja datacji – rok 1212. Za tą datą opowiadał się: P.B. Зотов, 1892, s. 276–277, w tym bowiem roku zdaniem tego uczonego, powieszono Romana Igorewicza.

⁵⁷ „И приѣхаша же и Половци Романови на помощь, Изяславъ с ними Володимеричъ”; *Ипатьевская летопись*, 6716 [1208], k. 723–725.

⁵⁸ Ibidem, 6716 [1208], k. 726.

⁵⁹ Ibidem, 6695 [1187], k. 659.

sze niż relacje z połowieckimi rodami innych ruskich książąt pochodzących z mieszanych małżeństw, a niewychowujących się u koczowników. Połowiecka rodzina Izjasława miała bowiem możliwość przebywania z nim, a przez to zacieśniania relacji międzyludzkich. Oczywiście należy pamiętać, że musiało to być wówczas raczej jednostronne, ponieważ sam Izjasław był w owym czasie niemowlęciem (mógł mieć maksymalnie około 1 roku, skoro pobyt jego ojca u Połowców trwał 2 lata). Nie zmienia to jednak faktu, że jego połowiecka rodzina miała okazję z nim przebywać, co z pewnością w późniejszym czasie wzmocniło relacje między nimi.

Mimo że Włodzimierz Igorewicz nie był bardzo aktywnym księciem, udało mu się odegrać pewną rolę w kontaktach z Połowcami. Początkowo jego relacje z tymi nomadami nie były przyjazne, uczestniczył bowiem – jak się wydaje z woli swego ojca, w wyprawach skierowanych przeciwko nim. Możliwe, że miał zbierać w owym czasie doświadczenia bojowe i z tej przyczyny był zabierany na wyprawy wojenne przez Igora Światosławowicza. Jednak Włodzimierz był również gwarantem układu sojuszniczego zawartego przez jego ojca z chanem Konczakiem. Są pewne przesłanki, że umowa ta powstała jakiś czas przed ślubem interesującego nas księcia z córką połowieckiego chana. Ostatecznie – jeszcze chyba podczas przymusowego pobytu w stepie, Włodzimierz musiał nawiązać z koczownikami kontakty, które w późniejszym czasie umożliwiły mu dysponowanie pomocą stepowców podczas wojny o Halicz. Wyznaczenie Izjasława – pierwszego syna – na dowódcę tego wsparcia wskazuje, że relacje Włodzimierza z połowieckim rodem jego żony musiały być dość bliskie, a sojusz z Konczakowiczami nadal trwał.

Bibliografia

Źródła

- Ипатьевская летопись*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 2, Moskwa 2001.
- Киево-Печерский патерик*, [w:] Л.А. Ольшевская, С.Н. Травников red., *Древнерусские патерики. Киево-Печерский патерик. Волоколамский патерик*, Moskwa 1999.
- Лаврентьевская летопись*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 1, Moskwa 2001.
- Московский летописный свод конца XV века*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 25, Moskwa 1949.
- Новгородская четвертая летопись*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 4, Petersburg 1848.
- Софийская первая летопись*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 5, Leningrad 1925.
- Татищев В.Н., *История Российская*, t. 3, Moskwa 1964.

Opracowania

- Барсов Н.П., 1865, *Материалы для историко-географического словаря России. Географический словарь русской земли (IX–XIV ст.)*, t. 1, Wilno.

- Баскаков Н.А., 1985, *Река Каяла в «Слове» и река Сюурлий в русских летописях*, [w:] «Слово о полку Игореве» и его время: Сборник научных трудов, red. Б.А. Рыбаков, Moskwa, s. 241–248.
- Baumgarten N., 1927, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, Rome.
- Богуславский В.В., 2005, *Славянская энциклопедия. Киевская Русь-Московия*, t. 1, Moskwa.
- Черепнин Л.В., 1944, *Русская метрология*, Moskwa.
- Dimnik M., 2003, *The dynasty of Chernigov, 1146–1246*, Cambridge.
- Донской Д.В., 2008, *Рюриковичи: исторический словарь*, Moskwa.
- Федоров-Давыдов Г.А., 1966, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники*, Moskwa.
- Font M., 1993, *Ungarn, Polen und Galizien – Wolhynien im ersten Drittel des 13. Jahrhundert*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae”, 38(1–2), s. 27–39.
- Каменцева Е., Устюгов Н., 1975, *Русская метрология*, Moskwa.
- Kosztolnyik Z.J., 1996, *Hungary in the thirteenth century*, New York.
- Кудряшов К.В., 1948, *Половецкая степь*, Moskwa.
- Кудряшов К.В., 1959, *Про Игоря Северского, про землю Русскую*, Moskwa.
- Куза А.В., 1996, *Древнерусские городища X–XIII вв. Свод археологических памятников*, Moskwa.
- Лященко А.И., 1926, *Этюды о «Слове о полку Игореве»*, „Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук СССР”, 31, s. 137–158.
- Łowmiański H., 1970, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. 4, Warszawa.
- Michalski M., 2014, *Powiązania rodzinne i relacje Andrzeja Włodzimierzowicza Dobrego z Połowcami*, [w:] *Rurikids in Dynastic Relations: Politics, Customs, Culture, Religion (10th–16th c.)*, red. V. Nagirnyy, [Colloquia Russica. Series I, vol. 4], Kraków, s. 106–115.
- Idem, 2016, *Małżeństwo ruskiej księżnej z połowieckim chanem – konsekwencje oraz wpływ na politykę ruskiego rodu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace Historyczne”, 143, s. 1–12.
- Idem, 2017, *Mścisław Mścisławowicz a Połowcy. Kontakty rodzinne a kształtowanie się relacji politycznych, kulturowych i religijnych*, [w:] *Данило Романович і його часи*, red. В. Нагірний, М. Волощук, Iwano-Frankiwnsk, s. 43–58.
- Михальский М., 2015, *Походы Мстислава Мстиславовича против венгров и поляков – использование помощи половецких войск в вооруженных конфликтах*, [w:] *Rus' and Central Europe from 11th to the 14th Century*, red. V. Nagirnyy, A. Mesiarkin, Kraków, s. 135–147.
- Mikhailova Y., 2013, „Christian and Pagans” in the Chronicles of Pre-Mongolian Rus: Beyond the Dichotomy of „Good Us” and „Bad Them”, [w:] *Geschichte der Slavia Asiatica. Quellenkundliche Probleme*, red. Ch. Lübke, I. Miftakhova, W. Scheliha, Leipzig, s. 50–79.
- Муравьева Л.Л., Кузьмина Л.Ф., 2001, *Именной и географический указатели к Ипатьевской летописи*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. 2, Moskwa, s. I–L.
- Nagrodzka-Majchrzyk T., 1985, *Czarni Kłobucy*, Warszawa.
- Насонов А.Н., 1951, *«Русская земля» и образование территории древнерусского государства*, Moskwa.

- Остафійчук Б., Коваль І., Остащук І. red., 2006, *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: Ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору): Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції*, Iwano-Frankiwnsk.
- Рагоń А., 2015, *Pieczungowie. Koczownicy w krajobrazie politycznym i kulturowym średniowiecznej Europy*, Wrocław.
- Пашуто В.Т., 1950, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Moskwa.
- Patsovos L., Joanides C., 2000, *Interchurch marriages. An Orthodox perspective*, „International Academy for Marital Spirituality Review”, 6, s. 215–223.
- Плетнева С.А., 1990, *Половцы*, Moskwa.
- Poptodorov R., 1983, *Intermarriages in the Orthodox tradition and practice of the Slavic churches*, „Kanon. Oikonomia–Mischehen. Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen”, 6, s. 109–114.
- Рапов О.М., 1977, *Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.*, Moskwa.
- Рыбаков Б.А., 1971, *Слово о полку Игореве и его современники*, Moskwa.
- Рыбаков Б.А. red., 1985, *«Слово о полку Игореве» и его время: Сборник научных трудов*, Moskwa.
- Срезневский И.И., 1893, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, t. 1, Petersburg.
- Стоянов В., 2006, *Куманология. Опити за реконструкция*, Sofia.
- Тихомиров М.Н., 1956, *Древнерусские города*, Moskwa.
- Толочко П.П., 2003, *Кочевые народы степей и Киевская Русь*, Petersburg.
- Troianos S., 1983, *Die Mischehen in den heiligen Kanonen*, „Kanon. Oikonomia–Mischehen. Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen”, 6, s. 92–101.
- Włodarski B., 1925, *Polityka ruska Leszka Białego*, Lwów.
- Войтович Л., 2000, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVIст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*, Lwów.
- Волощук М., 2006, *Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: Основні цілі та характер перебігу*, [w:] *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: Ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору): Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції*, red. Б. Остафійчук, І. Коваль, І. Остащук, Iwano-Frankiwnsk, s. 64–72.
- Zelenskiy J.V., 2013, *Die Beziehungen der Rus' zu den Kiptschaken*, [w:] *Geschichte der Slavia Asiatica. Quellenkundliche Probleme*, red. Ch. Lübke, I. Miftakhova, W. Scheliha, Leipzig, s. 37–49.
- Зотов Р.В., 1892, *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время*, Petersburg.